

УДК 339.13:631.52(477)
JEL Classification Q2

Чехов Сергій

к.е.н., старший науковий співробітник, директор
Дослідна станція ефіроолійних та малопоширених сільськогосподарських культур
Національної академії аграрних наук України,
м. Запоріжжя, Україна.
E-mail: serchek@ukr.net

ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ НАСІННИЦТВА ОЛІЙНИХ КУЛЬТУР

Анотація

Вступ. Насіннева галузь є складним господарським комплексом з надзвичайно високим потенціалом, який можна реалізувати лише завдяки науковому підходу, раціональному використанню природних і матеріальних ресурсів, спеціалізації у виробництві насіння.

Методи. У процесі дослідження використано наступні методи: теоретичного узагальнення і порівняння, монографічний, економіко-статистичний, порівняльний, графічний.

Результати. Проаналізований сучасний стан вітчизняної системи насінництва олійних культур у вигляді логічного ланцюга від селекціонера до виробника. Встановлено, що функціонування ринку насіння на сьогодні у великій мірі визначається попитом з боку кінцевого споживача – виробника або переробника продукції олійних культур. Наголошено, що внаслідок реформування останніх років державна система насінництва знаходиться у розбалансованому стані. Для зміцнення галузі насінництва олійних культур необхідно сформувати систему насінництва із такими складовими елементами: селекційно-насінницький центр, насінневий завод і обласне об'єднання виробників посівного матеріалу.

Перспективи полягають у необхідності проведення корінних змін, спрямованих на посилення організаційного й наукового забезпечення галузі, визначення нових пріоритетів розвитку.

Ключові слова: ринок, насіння, олійні культури, оригінатори, заявники, виробництво.

Вступ.

Насіннева галузь є складним господарським комплексом з надзвичайно високим потенціалом, який можна реалізувати лише завдяки науковому підходу, раціональному використанню природних і матеріальних ресурсів, спеціалізації у виробництві насіння. Сучасні кліматичні умови та нестабільність ринку сільськогосподарської продукції вимагають від науковців нових підходів до добору культур, сортів і організації насінництва.

Аналіз сучасного стану вітчизняного насінництва, вивчення та узагальнення досвіду його організації в розвинутих країнах вказує на необхідність проведення корінних змін, спрямованих на посилення організаційного й наукового забезпечення галузі, визначення нових пріоритетів розвитку, перегляду структури суб'єктів насінництва, зміцнення інфраструктури, розроблення й впровадження ресурсозберігаючих технологій прискореного розмноження, зберігання й допосівної обробки насіння, удосконалення нормативних вимог до насінневої продукції.

У зв'язку із загостренням конкурентної боротьби за покупців на ринку насіння України серед основних напрямків розвитку виробників і продавців насіння є впровадження інноваційних розробок у виробництво. Комерціалізація новітніх розробок (сортів, гібридів), кінцевим результатом якої є впровадження інновацій у процес виробництва повинна враховувати основні складові ринкової економіки: конкуренцію, попит і пропозицію, цінову політику. Зазначимо, що функціонування ринку насіння олійних культур на сьогодні у великій мірі визначається попитом з боку кінцевого споживача – виробника або переробника продукції олійних культур.

Актуальність дослідження щодо визначення попиту на насіння обумовлена збільшенням кількості учасників – продавців на ринку селекційного насіння, а також загостренням конкурентної боротьби серед вітчизняних селекційних установ, компаній.

Використання новітніх досягнень селекції насіння олійних культур у сільськогосподарському виробництві є основним завданням ефективного розвитку рослинництва, переробної промисловості, харчової та фармацевтичної галузі.

Основою цих досягнень є інноваційні розробки провідних наукових установ, зокрема селекціонерів, як первинної ланки створення конкурентоспроможних сортів та гібридів сільськогосподарських рослин, які адаптовані до природно-кліматичних умов, характеризуються високим рівнем урожайності, технологічністю, відрізняються енергетичністю та економічною ефективністю виробництва.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Теорія розвитку ринку насінництва пов'язана із роботами В. Амбросова [1], В. Липчука [2], В. Волкодава [3], Данильця О. [4], О. Захарчука [5], А. Керімової [6], О. Пшеничного [7], О. Рудик-Івашенко [8].

Огляд періодичних видань останніх років свідчить про недостатній рівень уваги вчених-економістів до аналізу ринку насіння, в тому числі і олійних культур. В періодичній літературі основна увага прикута до характеристики нових сортів і гібридів соняшнику, ріпаку, сої, льону в цілях популяризації конкретних брендів і компаній.

Мета.

Мета статті – узагальнити організаційно-методичні засади сучасного вітчизняного насінництва олійних культур.

Методологія дослідження.

Методи, які використані у науковому дослідженні, ґрунтуються на системних загальнотеоретичних підходах до функціонування аграрного ринку в сучасних умовах. Теоретичною основою роботи є фундаментальні положення економічної теорії, досягнення вітчизняної та зарубіжної теорії щодо формування засад функціонування аграрного ринку за сучасних умов. У дослідженні використані наступні методи: метод теоретичного узагальнення і порівняння – для визначення сутності поняття ринку насіння олійних культур; монографічний метод – при висвітленні поглядів учених на досліджувані в роботі проблеми; економіко-статистичний – для дослідження особливостей розвитку ринку насіння олійних культур в системі аграрних ринків; порівняльний – при порівнянні показників потреби і фактичного забезпечення насінням олійних культур; системного аналізу – для оцінювання характеру впливу сукупності факторів на ефективність впровадження нових сортів і гібридів олійних культур; аналізу і синтезу – для формування концепції розвитку насінництва олійних культур і визначення стратегічних напрямів вдосконалення ринку насіння олійних культур; структурно-логічного аналізу – для визначення складових системи насінництва країни; метод аналітичного прогнозування – для визначення заходів організаційно-економічного механізму розвитку ринку насіння олійних культур.

Інформаційною базою дослідження слугували праці вітчизняних і зарубіжних вчених, законодавчі та інші нормативно-правові акти з питань розвитку ринку насінництва, програмні документи, Постанови Кабінету Міністрів України, статистичні дані Державної служби статистики України, Держкомзему України, довідково-інформаційні видання, матеріали науково-практичних конференцій та інформаційно-аналітичні матеріали дослідних установ, інформація із всесвітньої комп'ютерної мережі «Інтернет», а також матеріали особистих спостережень автора.

Результати.

Насінництво залишається одним з ключових напрямів аграрної економіки, базою для забезпечення держави продукцією рослинництва. Якщо систему насінництва представити у вигляді логічного ланцюга, то він матиме такий вигляд: атестація господарства та внесення його до Реєстру

виробників => посів => польове інспектування + ділянковий (грунтовий) та лабораторний сортовий контроль => визначення посівних якостей => пакування та маркування насіння. Таким чином, введення насіння і садивного матеріалу в комерційний обіг в Україні дозволяється, якщо вони вироблені суб'єктами господарювання, котрі мають право на вирощування насіння і садивного матеріалу та занесені до Реєстру виробників насіння і садивного матеріалу. На всіх насінницьких посівах або розсадниках інспекторами здійснюється польове інспектування, ділянковий (грунтовий) та лабораторний сортовий контроль, визначаються посівні якості насіння і садивного матеріалу, які відповідно запаковані та промарковані.

Обсяги апробації сортових посівів і насаджень сортів рослин визначаються виробниками насіння та садивного матеріалу, виходячи з: необхідності задоволення власних насінневих потреб; створення страхових фондів, виконання згідно з угодами поставок до державного резервного насінневого фонду; урахування реалізації на ринку насіння.

Державний контроль у насінництві та розсадництві здійснює Державна споживча служба України. У 2017 році в Реєстрі виробників насіння і садивного матеріалу по Запорізькій області зареєстровано 40 суб'єктів господарювання, які мають право на вирощування насіння і садивного матеріалу. Особливістю виробництва насіння і садивного матеріалу в Україні є те, що кожна область України має можливість задовольнити власну потребу в насінні основних сільськогосподарських культур за рахунок насінницьких установ, що знаходяться на її території.

Окрім того, кожна область має достатню кількість насінницьких установ, які вирощують посівний матеріал добазових і базових категорій, а також сертифіковане насіння. Так, у зоні Степу Дніпропетровська, Запорізька та Одеська області мають потужний потенціал для виробництва насіння олійних культур, особливо категорії сертифіковане.

У зв'язку з приєднанням України до Схем сортової сертифікації ОЕСР, починаючи з 2011 року, в Україні сертифікація та відбір проб партій насіння здійснюється за міжнародними правилами. Відповідні вимоги діють і для акредитації лабораторій, які проводять лабораторні аналізи партій насіння.

Подальше становлення і розвиток української селекції та насінництва, вихід вітчизняних сортів на міжнародний ринок, залучення іноземних інвестицій для створення інфраструктури насінництва, яка би відповідала світовим вимогам і нормам, не можливі без запровадження сортової сертифікації насіння, членства нашої країни в Міжнародній організації економічного співробітництва й розвитку (ОЕСО) та приєднання до схем сортової сертифікації.

Вивчення зарубіжного досвіду дає змогу провести паралель між становленням іноземних мультинаціональних насінневих фірм і реформами на ринку насіння нашої держави. За роки незалежності Україна спромоглася докорінно покращити кількісний і якісний склад сортів рослин, які за результатами державних випробувань визнані придатними до вирощування.

Потенційна пропозиція в наших умовах завжди відрізняється від обсягів фактичних продаж тим сильніше, чим більш несприятливою є ситуація для реалізації певного сорту рослин. Якщо в Державному реєстрі сортів рослин у 2017 році знаходилося понад 7 тис. сортів, гібридів і ліній рослин, то для розмноження насіння і садивного матеріалу засівалося добазовим, базовим та сертифікованим насінням лише половина згаданих сортів. Загалом же, структура затребуваного насіння сформувалася у співвідношенні: 52% сорти вітчизняної селекції, 48% сорти іноземної селекції.

За нашими розрахунками, тільки для забезпечення посіву прогнозованих площ в Запорізькій області необхідно мати щороку до 200 тис. тонн високоякісного насіння різних сортів, у тому числі 154 тис. тонн озимих і 46 тис. тонн ярих культур зернової групи. Аналіз використання під посів 2018 року насінневих ділянок основних сільськогосподарських культур свідчить про те, що у виробництві переважають сортові посіви вітчизняної селекції (80%).

По іншій складається ситуації в сегменті технічних культур. Фіксується значне і стрімке скорочення частки української селекції у виробничих посівах соняшнику, де частка вітчизняних

сортів і гібридів становить лише 38%, по кукурудзі – 34%. Це при тому, що насінництво – досить приваблива справа, яка є цікавою для інвесторів. На нашу думку, підвищення платоспроможності на початковій (селекціонера) і кінцевій ланках (виробника товарного насіння) просування насіння виступає пріоритетним завданням, яке потребує вирішення в найближчій перспективі. В іншому випадку, подальше зростання пропозиції посівного матеріалу може призвести лише до збільшення перехідних запасів і зниження цін на внутрішньому ринку.

Після поступового розв'язання проблеми нарощування попиту, слід зорієнтувати механізм управління ринком у напрямку збільшення обсягів пропозиції насіння, подальшого його здешевлення, покращення якості, розширення асортименту та стримування цін від надмірного падіння. Для цього необхідна повноцінна інфраструктура ринку насіння, усі складові якої би працювали в злагодженому економічному режимі й передбачали максимально ефективну реалізацію насіння та розподіл ризиків під час його виробництва та реалізації.

Для зміцнення галузі насінництва олійних культур бажано, щоб в кожному районі всіх областей було сформовано свою систему насінництва. Вона повинна бути зорієнтована на існуючі потреби господарств і враховувати очікувані їх зміни в перспективі. Доцільно створити також три організаційні елементи в системі насінництва олійних: селекційно-насінницький центр, насінневий завод і обласне об'єднання виробників посівного матеріалу.

З 2 жовтня 2012 року були внесені зміни до Закону України «Про насіння і садивний матеріал» за № 5397-VI згідно яких визначались основні засади виробництва та обігу насіння й садивного матеріалу, а також порядок державного контролю за ними. У ньому, зокрема, передбачено, що:

- насіння і садивний матеріал вводять в обіг після їх сертифікації;
- насіння, що реалізується за межі України, супроводжується міжнародними сертифікатами;
- насіння і садивний матеріал вважаються сертифікованими, якщо вони відповідають

вимогам нормативно-правових актів за сортовою чистотою і посівними якостями та належать до сорту, занесеного до Реєстру сортів рослин України або Реєстру сортів рослин Організації економічного співробітництва та розвитку.

Права селекціонера в ринкових умовах мають захищатися через законодавчу систему збору роялті. Це означає, що відносини між селекційними установами-оригінаторами, власниками сорту та виробниками насіння і садивного матеріалу мають формуватися на основі договорів про розмноження і продаж насіння певних сортів третім особам. У межах обумовленого часу жодна юридична чи фізична особа не має права без ліцензійної угоди з власником сорту виробляти з метою отримання прибутку посівний матеріал даного сорту, а селекціонер платить державі в установленому порядку податок від одержаної суми роялті.

Економічні механізми набуття прав і використання інтелектуальної власності на сорти рослин можуть забезпечуватися на основі діючого законодавства України. Чинна правова база передбачає систему зборів і способів захисту прав на об'єкти інтелектуальної власності, а також визначений порядок його здійснення. Насамперед, набуття та захист прав інтелектуальної власності авторів і власників сортів рослин є передбаченою законодавством діяльністю відповідних державних органів, пов'язаною з визнанням реальних прав щодо сорту, поновленням цих прав у разі їх порушення, а також із усуненням перешкод, що заважають реалізації права інтелектуальної власності щодо сорту рослин.

Висновки і перспективи.

Враховуючи підвищену увагу до проблем формування та розвитку ринку насіння олійних культур, значні досягнення селекції в насінництві олійних культур, залишається не вивченим до кінця ефективність впровадження сортів олійних культур у сільськогосподарське виробництво. Невизначеною є державна стратегія розвитку насінництва та контролю якості насіння, збереження та захист вітчизняних сортів і гібридів олійних культур, концепція розвитку вітчизняного ринку

насіння олійних культур.

У попередніх дослідженнях з'ясовано, що на вітчизняному ринку насіння олійних культур відбувається планомірний процес експансії насіння сортів і гібридів олійних культур зарубіжної селекції і фактичне витіснення з цього ринку сортів і гібридів олійних культур вітчизняної селекції. Внаслідок реформ останніх років державна система насінництва знаходиться у розбалансованому стані. Так, функції державного контролю та нагляду сфери насінництва за останні два роки декілька разів передавалися у відання непрофільних відомств, ліквідація насінневих інспекцій та переформатування їх повноважень призвела до відтоку кваліфікованих спеціалістів насінневої справи і втрати матеріально-технічної бази державної системи контролю і якості насіння, що функціонувала понад 110 років.

Систематичне скорочення державного фінансування провідних наукових селекційних установ і відсутність дієвої державної програми розвитку вітчизняного насінництва щороку знижує конкурентоспроможність вітчизняних сортів і гібридів насіння олійних культур на вітчизняному насінневому ринку і одночасно демотивує науковий потенціал до мабутьного розвитку. Зазначені зміни в державному секторі протирічать як лідерським позиціям України на світовому олійному ринку, так і динамічному нарощуванню виробництва і переробки олійних культур всередині країни. Враховуючи значні щорічні обсяги потреби в насінні олійних культур відповідно до сформованої структури виробництва, галузь насінництва олійних культур має набувати пріоритетні позиції в державній стратегії розвитку вітчизняного аграрного ринку.

Формування державної концепції насінництва олійних культур, побудованої на збереженні наявних селекційних досягнень, є одним із важливих завдань державного значення, вирішення якого сприятиме підвищенню конкурентоспроможності вітчизняної насінницької галузі. З метою формування зазначеної концепції в Україні необхідно розробити методики та інструментарій впровадження нових сортів і гібридів олійних культур, нормативні показники потреби в насінні. Враховуючи передовий досвід європейських країн щодо підтримки розвитку насінництва олійних культур, доцільно:

- підвищити платоспроможність на початковій і кінцевій ланці просування насіння (селекціонера й кінцевого споживача посівного матеріалу – сільгоспвиробника);
- розробити механізм управління ринком насінництва стосовно збільшення пропозиції сертифікованого насіння, подальшого його здешевлення, покращення якості та асортименту;
- створити систему насінництва олійних культур у кожному районі;
- запровадити практику прийняття періодичних, розрахованих на 4-5 років, базових законів щодо державного регулювання ринку насіння, що сприятиме стабільності й комплексності державного регулювання, його відповідності тенденціям розвитку національної економіки, зниженню залежності державних програм підтримки від бюджету;
- перейти від застарілого компенсаційного характеру надання державної допомоги селекційним установам через можливість отримання роялтих платежів на основі чіткого відображення справедливої вартості насіння і садивного матеріалу, використовуючи механізм укладання ліцензійних і субліцензійних угод та їх реєстрації незалежним органом обліку, нагляду й контролю.

Список використаних джерел

1. Амбросов В.Я. Ринок насінництва зернових культур. *Економіка АПК*. 2010. № 10. С. 27-31.
2. Липчук В.В. Удосконалення системи насінництва зернових культур. URL: <http://lnau.lviv.ua/lnau/files/2013/78.pdf>. (дата звернення: 15.01.2018).
3. Волкодав В.В., Захарчук О.В. Формування ринку сортів рослин добігає кінця? *Зерно і хліб*. 2005. № 4. С. 42.
4. Данилець О. "Олександр Кочубей: «Втрата вітчизняного насінництва та селекції — це втрата продовольчої незалежності України. URL: <http://unt.org.ua/oleksandr-kochubei-vtrata-v-tchiznyanogo-nas-nnitstva-ta-selekts-tse-vtrata-prodovolcho-nezalezhnost>. (дата звернення: 15.01.2018).
5. Захарчук О.В. Теоретико-методологічні та практичні основи функціонування ринку сортів рослин.

Київ: «Алефа», 2009. 390 с.

6. Керимова А.Д. Проблемы селекции семян масличных в России. *Интернет-журнал «Науковедение»*. 2013. Випуск 6.

7. Пшеничний О. Проект национального масштаба. *Агроперспектива*. 2015. № 6. С. 48-54.

8. Рудик-Іващенко О.І., Караждей Г.М. Стан та перспективи сортових ресурсів соняшнику в Україні. *Агроінком*. 2013. № 1. С. 186-188.

Статтю отримано: 09.02.2018 / Рецензування 12.03.2018 / Прийнято до друку: 21.03.2018

Sergey Chekhov

Ph.D. (in Economics), Head
Experimental Station of Rare and Aromatic Crops
of National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine
Zaporizhzhya, Ukraine
E-mail: serchekh@ukr.net

ORGANIZATIONAL AND METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF SEEDLING OF OILSEEDS

Abstract

Introduction. The seed industry is a complicated economic complex with an extremely high potential, which can only be realized through a scientific approach, rational use of natural and material resources, specialization in the production of seeds.

Methods: The following methods have been used in the process of research: the method of theoretical generalization and comparison; monographic; economic and statistical; comparative; graphic.

Results. The organizational status of the modern domestic seed system of oilseeds in the form of a logical chain from the breeder to the producer is analyzed. It has been established that the functioning of the seed market today is largely determined by demand from the end user, the producer or processor of the oilseeds production. It is stressed that due to the reform of the last years, the state system of seed production is in an unbalanced state. It is necessary to form a seed system with the constituent elements in order to strengthen the field of seed production of oilseeds: the breeding and seeding center, the seed plant and the regional association of producers of sowing material.

Discussion are the need for radical changes aimed at strengthening the organizational and scientific provision of the industry, identifying new development priorities.

Keywords: market, seeds, oilseeds, originators, applicants, production.

References

1. Ambrosov, V.Ia., & Yehorova, N.Iu. (2010). Rynok nasinnnytstva oliynyh kultur [Seeds market for cereals]. *Ekonomika APK* [Economy of the agroindustrial complex], 10, 27-31.
2. Lypchuk, V.V. (2013). *Udoskonalennya systemy nasinnnytstva zernovyh kultur* [Improvement of the system of seed grain crops]. *Inau.lviv.ua*. Retrieved from <http://lnau.lviv.ua/lnau/files/2013/78.pdf>.
3. Volkodav, V.V., & Zakharchuk, O.V. (2005). Formuvannya rynku sortiv roslyn dobigaje kincyа. [Formation of the plant varieties market is coming to an end?]. *Zerno i khlib* [Cereals and bread], 4, 42.
4. Danylets, O. Oleksandr Kochyubey: Vtrata vitchnyynanogo nasinnnytstva ta selekcii – vtrata prodovolchoi bezpeki Ukrainy. *unt.org.ua*. Retrieved from <http://unt.org.ua/oleksandr-kochubei-vtrata-v-tchnyynanogo-nes-nnnytstva-ta-selektiv-tse-vtrata-prodovolcho-nezalezhnost>.
5. Zakharchuk, O.V. (2009). *Teoretiko-metodologichni i praktichny zasady funkcionuvannya rynku sortiv roslyn* [Theoretical-methodological and practical bases of functioning of the market of plant varieties]. Kyiv, Ukraine: Vydavnytstvo «Alefa».
6. Kerimova, A.D. (2013). Problemy selekcii maslychnykh kultur v Rosii. [Problems of selection of oil seeds in Russia]. *Internet-zhurnal «Naukovedeniye»* [Internet magazine "Science"], 6.
7. Pshenichnyy, O. (2015). Proekt natsionalnogo mashtaba. [National scale project]. *Ahroperspektyva* [Agro Perspective], 6, 48-54.
8. Rudyk-Ivashchenko, O.I., & Karazhdei, H.M. (2013). Stan ta perspektivy sortovykh resursov v Ukraine [Status and prospects of sunflower varieties in Ukraine]. *Ahroinkom* [Agroinkom], 1, 186-188.

Received: 02.09.2018 / Review 03.12.2018 / Accepted 03.21.2018

